

ÉRTEKEZÉSEK

A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA A MAGYAR TUD. AKADÉMIA.

AZ I. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

SZINNYEI JÓZSEF

OSZTÁLYTITKÁR.

XXI. KÖTET. 5. SZÁM.

BHAGAVADGÎTÂ

IRTA

KÉGL SÁNDOR

L. TAG

Felolvastatott a M. Tud. Akadémia 1908 márczius 23-iki ülésén

Ara 80 fillér.

BUDAPEST.

1910.

BHAGAVADGÎTÂ

IRTA

KÉGL SÁNDOR

I. TAG

Felolvastatott a M. Tud. Akadémia 1908 márczius 23-iki ülésén

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1910

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

Bhagavadgita.

Mély értelmű, fenségesen szép megnyilatkozása a vallásos bölcsekedésre hajló ind szellemnek az «Isteni Ének», a *Bhagavadgita*. E költemény a *Mahábháratának* egy epizódja.

A nagy ind hősköltemény a maga száz és néhány ezer verssorával évek munkáját rója arra, a ki azt teljességében ismerni kívánja.*) Hamisítatlan hindu szellem hajtása ez óriás fa, mely lomb, száraz ág és virág sajátos vegyülete.

Egy mare magnum: vallás, bölcsekség, jogtudomány, erkölcsstan, mythologia. Az eredeti legenda szinte elvész a sok lazán összefüggő epizód között. Igen helyesen mondja a dán indológus, a boldogult SÖRENSEN, a ki az első nagyobb monographiát írta róla, hogy ez a költemény nem csupán az ind, hanem az egész világirodalom egyik legterjedelmesebb műve.**)

Nyolcz-akkora, mint az Ilias és Odyssea együtt véve. De ha valaki egyszer áthatolt ezen a rengetegen, elmondhatja, hogy tiszta képet alkotott magának a középkori ind világról. Szinte beleszédül a néző az elébe táruló csodálatos kép szemlélésébe.

Fantasztikus alakú istenek, aszkéták, szentek, a kik csodátevésben versenyeznek az égiekkel, harczosok, fejedelmek vonulnak el előtte: lég, föld bizarr szellemei. És közben hallgatja az öserdők mélyén, a nagy rengeteg csendjében elmélkedő bölcs remetek istenien tisztult magasröptű életbölcseletének örök igaz-

*) Magában a *Mahábháratában* 100,000 verssorra van számítva a költemény terjedelme. *Ekam śataśaśrīntu mānuṣeṣu pratiṣṭhitam. Mahābhārata an epic poem.* (Kalkutta, 1834.) I. köt. 5. l. I. 105.)

**) Det vidtløftigste vaerk af den Indiske Literatur og uden tvivl et af de vidtløftigste, som nogensinde ere fremkomne, er de umådelige episke digte Mahābhārata. *Om Mahābhārata's Stilling i den indiske Literatur.* (Kopenhága, 1883.) I. l.

ságait. A világ egyik legérdekesebb népének életfelfogására szór fényt ez az encyclopædiaszerű éposz. Az ind gondolatmenetet, izlést jobban jellemző valamit elképzelni is bajos. Jól mondja ezért PAVOLINI, hogy mint egy óriás színgazdag képben látjuk itt a régi indek egész életét.*) Igazi ind költemény a *Mahābhārata*, a hindu szellem minden tulajdonságát feltaláljuk benne. Szertelenség, formátlanság, gazdagság jellemzik. Hasonló az ind építészethez, mely csak úgy kéjeleg az egymás tetejébe halmozott díszben, czirádákban, harmonikus összehatásra, symmetriára ügyet se vetve.

Ép ilyen e heterogén elemekből összetákolt, de mégis impozáns óriási méretű hősköltemény. Igazság szerint azonban, mikor a *Mahābhāratáról*, mint époszról beszélünk, meglehetősen téves értelemben kell ezt az elnevezést vennünk. Egy költeménynek helyesen alig nevezhetjük, mert egy egész irodalmat képvisel.

Az alap, melyen ez a nagy épület felépült, a mag, mely köré az idők folyamán réteg rétegre rakódott, a tulajdonképpeni *Mahābhārata*, a nagy Bharata-háború története. A kuruk királyi házában kitör a viszály. A véres testvérharcban az ős *Kuru* nemzetség, vele a bharaták családja közel jut a megsemmisüléshez.

Itt valószínűleg történelmi eseménnyel van dolgunk, bár a *Mahābhāratán* kívül nem leljük ez események nyomát. Ez ősrégi monda mellé sorakoztak idővel a vele több-kevesebb összefüggésben levő költemények, mondák, valamint idegen legendacyklusok töredékei, melyeknek a *Mahābhāratához* semmi közük. Az éposz mai alakján nem érzik meg egy költői kéz rendező munkája. Sokan dolgoztak rajta századokon át. Mert eredetileg, mint az magában az époszban is el van mondva, a páurānikáknak nevezett szűták reczitálták és jegyezték fel azt újra meg újra,**) természetesen sokat változtatva rajta. Később

*) Tutta la vita degli antichi Indiani gli si presenta innanzi agli occhi, come in un immenso quadro dalle tinte vivaci e variatissime. *Mahābhārata episodi scelti e tradotti.* (Milano, 1902.) *Introduzione* VII. 1.

**) In the epic itself the Sūtas called páurānikas are recognised as the re-writers and reciters of the epic They probable took the epic legends and arranged them in order for the popular recitation, which is also

jogászok, bölcsesek, theologusok mindannyian saját felfogásuk, belátásuk szerint módosították, át meg átgyúrták a szöveget. Nincs az a philosophiai rendszer, mely nyomot ne hagyott volna rajta.

Az ősrégi királyok, hősök eredeti mivoltukból ki vannak vetköztetve. Hiányzik nálok az époszi naivság. Beszédjük didaktikus színezetű. Találóaan mondja ezért HOPKINS, hogy a *Mahābhārata* mai alakjában «less a tale than teaching» (*The Great Epic of India*. 368. l.).

Szónokol, oktat ott mindenki, «az így szólt», «így beszélt», «mondotta erre» sűrűn követik egymást, ez az összekötő kapocs. Mert a *Mahābhārata* lapjain prædominál a beszéd. WINTERNITZ, a legújabb ind irodalomtörténet írója szerint, ez kétségtelenül régies vonás.*) Indiában, mint köztudomású, a hadi kaszt mellett a papi kaszt, a brahmánok kultiválták az irodalmat leginkább. Vallásbölcsezeti eszméikkel igyekeztek át meg átítatni a népszerű mondákat, a bárdok (szúták) énekelte hőskölteményeket, hogy közelebb férközzenek a nép lelkéhez. Természetes tehát, hogy az ő kezök munkája olyan szembeötlő.

Ez átalakításokat azonban jobbára a fejedelmek szolgálatában álló házi papok, a *purohíták* végezték. Ezek közelebb állottak a világiakhoz, mint a vedák tudományában náloknál jártasabb más tudós brahmánok. De a népre hatni, gondolkodása módját tetszésök szerint irányítani nem kevésbé törekedett a kolduló barátok, remeték s egyéb aszketák serege. S talán még közelebb férközött a nép szívéhez.

Tény az, hogy az ember és minden élő lény iránti szeretettől áradozó szelid aszketá-költészet elég gazdagon van képviselve a *Mahābhāratában*.**) Az így beleoltott vallásos elem

recognised when, priests recite the Mahābharata at the assemblies of warriors. HOPKINS: *The great Epic of India*. (New-York, 1902.) 369. l.

*) Es ist gewiss ein altertümlicher Zug des Mahābhārata, dass es fast durchwegs nur Reden enthält. *Geschichte der indischen Litteratur*. (Lipce, 1908.) 270. l.

**) Ilyen például a vadász és a galambpár megható története (XII. 143—9), mely az önfeláldozás és vendégszeretet netovábbját illusztrálja. «Avtor nasego razszkaza, úgymond Kosszovics, injel v vidu objaszniti zsvyym primjerom pravila gosztjepriimsztva kak ponimalo jego

nagyban növelte a Mahábhārata tiszteletét. Mi a Mahábhārata a hindu embernek, remekül kitér az éposz előszavából: «Mint a hogy a vaj a tejfelék közt, a brahmán az árja népnél, az *aranjákák* a védákban, a nektár a gyógyszerek között, a tenger a vizek körében s a tehen minden négylábú állatok között a legjobb, úgy legjobb az *itihászák* (epikus történetek) közt a *Mahábhārata*. A ki a Mahábhāratát egyszer hallotta, az más többé figyelemreméltónak nem talál. Miként az, a ki a kokila (az indiai kakuk, költészetben a. m. fülemile) hangját hallotta, nem fogja kedvelni a varjú káromását. Minden büntől, legyen az tettben, gondolatban, szóban elkövetve, megtisztul az ember, a ki e költeményt hallotta.*)

Lehet-e ennél ékesszólóbban dicsérni? A *Mahábhārata* költői becséről szólni nehéz. A költemény kompozíciója sem egységes. Vannak remek szép költői részletei, de sok helyen szörnyen unalmas. Számosan ezért az indológusok közül is, mint például a francia HENRY VICTOR, rettenetesen száraz olvasmánynak tartják. HENRY azt mondja, hogy kegyetlenül egyhangú költemény, még kis adagokban olvasva is. Egy-egy szép lendületes rész akad itt-ott, megkapó, hangulatos versek, de ezek vajmi ritkák.

Az örökös jambusok álmos egyformaságban sor sor után, szó szót követve. Sehol a rhythmus jóleső változata. Egy pár szó prózában jelzi, hogy ki vette át a szót, ez az egész. Milyen messze vagyunk a védák lendületes nyelvezetétől, gazdag változatosságától, a rhythmus szépségétől, tökélyétől, melyet később még tovább fejleszt a középkor raffinált költészete. Mintha a szellemi fejlődés dús korszaka a formaszegénység kora lett volna.**)

ucsenie drevnikh brāhmanov. *Legenda ob okhotnikje i czarje golubej.*» (Szent-Pétervár, 1859.) VI. 1.

*) Navanitam yathādhano dvipadām brāhmaṇo yathā

Araṇyakaṁ ca vedebhya ścauśadbibhyo' mṛtaṁ yathā.

Mahābhārata. (Kalkutta, 1834.) I. 10. 1. I. 256.

**) Que nous sommes loin de la fougue et de la variété lyriques du Vēda, de la richesse rythmique que développera plus tard la poésie raffinée du moyen âge! Il semblerait que l'âge de l'opulence effrénée du développement eut été celui de la pauvreté de ses formes. *Les Littératures de l'Inde.* (Paris, 1904.) 129. 1.

Tény az, hogy a nyugati laikus olvasó bizony belefárad, míg a sok ezer *sloka* végére eljut. De közbe-közbe mindenesetre a valódi ihletett költészetnek nem egy üde zöld oázisára bukkan. Lehetetlen, hogy a ki ért a költészethez, ez által ne érezné magát teljesen kárpótolva.

Természetesen akadhat elég olvasó, kit a sok kitérés kellemetlenül érint, szépezzékét bántja a laza összefüggés az egyes részek közt, melyeket némelykor csak egy hajszál tart össze. A hindu nem törődik vele, ha érdekesek ezek a digressiók. Olyan ő e tekintetben, mint nyugat népei közt az angol, nála is a *«food for thought»* a fő. A tartalom, az isteni megnyilatkozás a lényeges. A *Mahábháratát* csodálta a brahman, a ksatrija, csodálta a nép és csodálja azt a hindu napjainkban is.

A *Mahábháratát* és a *Rámájánát* ismerik a hinduk vallásos tartalmuk kedvéért, de sokan csak egy bizonyos fokig. Mert találkoznak külföldben egészen művelt fiatal hinduk, kik e költemények igazi tartalmával, a részleteket értve, nincsenek tisztában. Pedig a hit nem hiányzik bennök, ők is tisztelettel veszik kezökbe e könyvet, de már fáradságot nem vesznek magoknak azt elejétől végig olvasni.

Mind a két éposz le van fordítva már angolra és a nevezetesebb indiai élő nyelvekre.*)

De ha egyes epizódok kikerülték is figyelmöket, nagy vonásokban ismeri minden hindu a tartalmukat. A brahmánok bejárják a vidéket és elreczitálják a szent költeményeket a népnek. Összegyűl a nagy hallgatóság: férfi, nő, gyermek és hallgatja áhitattal, mint olvassa a szent szanszkrit verseket a brahmán és várja ifjú és öreg, míg a szent sorok magyarázására kerül a sor.

Gyakori eset, hogy ilyen felolvasásokat nagy szertartások, vallásos formalitások kíséretében tartják meg. Nap-nap után összegyűl a tömeg, visszafojtott lélekzettel, soha nem lankadó

*) Az egyedüli teljes angol fordítása a *Mahábháratának*, a lelkes hindu tudós PRATAP CSANDRA RAJ nagy munkája. (Kalkutta, 1886—96.), 7 köt., mely prózában adja a nagy époszt, nem egészen megbízható. V. öt *Deussen Vier philosophische Trate des Mahábháratam.* (Lipese, 1906.) Vorwor. VIII. l. Ugyanezt mondhatni *Manmatha Dutt* megjelenőben lévő, szintén prózai angol interpretációjáról.

érdeklődéssel hallgatni a régi történeteket s a belőlük leszűrt morált, melyet a pandit bölcsesége nyújt épülésükre. Ez így volt régente is. A nagy éposz utolsó könyvében szó van a költemény reczitálásáról. Ez a felolvasás rendszerint négy hónapig tartott. A felolvasó papot *vácaka* vagy *pathakanak* nevezték.¹⁾ India sok millió lakosa még most is régi époszaiból veszi követendő mintaképeit.²⁾ És ha elgondoljuk, hogy India kétszáz millió lakosának mit jelent ez a könyv, fokozott érdeklődéssel vesszük kezünkbe a nagy éposz hatalmas köteteit.

A kulcs az, mely felnyitja előttünk egy régi kultúrnép egész benső lelki világát. Egy könyv, mely sok századon át tanított, szórakoztatott, vigasztalt egy nagy népet, egy óriási mű, melynek minden szava szinarany igazság a hindu olvasónak ma is. Legtöbb joggal mondhatjuk ezt a *Bhagavadgítá*ról, az «Isteni Ének»-ről, melynél szentebb részlete nincsen a nagy hőskölteménynek. Ez a legkedveltebb és leghíresebb. Akad akárhány ember Indiában, a ki minden sorát betéve tudja. Szent könyve a *Bhagavata* szektának, de szívesen veszi kezébe minden hindu az áhítat óráiban.

*Avantivarmán*ról, a kasmiri királyról beszéli a történetíró (*Kalhana* a *Rádha tarangini* szerzője), hogy halála órájában felolvastatta magának az egész «Isteni Éneket» és nyugodtan hajtá fejét az örök nyugalomra. De nem ő volt az egyedüli, a ki végperceiben vigaszt merített belőle.³⁾ Túlzás nélkül állíthatni, hogy ez Indiában a legtöbbet olvasott szanszkrit könyv. Először 1809-ben jelent meg nyomtatásban Kalkuttában, azóta nem múlik el év, hogy újabb meg újabb kiadást ne érne. A picziny gyémánt kiadástól a hatalmas fólióig mindenféle alakban kapható. Fordításainak, kommentárainak száma légió.

Ardsuna és *Krisna* híres párbeszéde a *Bhagavadgítá*.

¹⁾ HOPKINS: *The Great Epic of India*. (New-York, 1902.) 363—4. l.

²⁾ To this day a considerable proportion of the people of India order much of their lives upon the models supplied by their venerable epics. CAMPBELL OMAN: *The Great indian Epics*. (London, 1899.) 9. l.

³⁾ Az 1865-ban elhunyt JAGGANATH SUNKERSETTről mondja GARCIN DE TASSY: «Lorsqu'il se sentit près de sa fin, il voulut qu'on lût en sa présence le Bhagavat guita». *La langue et la littérature hindoustaniés* (Paris 1874) 301. l.

A *Mahábháratában* van több ilyen vallásos bölcséleti párbeszéd; szépségre és tartalomra nézve azonban egy sem mérkőzik vele.

A *Bhagavadgítá* theista irányú költemény. Magának *Visnu* istennek ajkairól hangzanak a szent igék. *Visnu* egy hős képében szállott a földre; *Visnu* magasztos tanokat hirdet, szeretetet, önmegadást és kötelességtudást követel a hívőtől.

Az istenfélő embernek viszont jutalmul örök életet ígér; egyesülést, egybeolvadást a legfőbb lénnyel.

De a theista felfogás koránt sincs túlsúlyban a *Gítában*. A költemény mai alakjában át meg át van szöve a pantheista eszmékkel. Majd úgy állítja elének magát *Krisna*, mint egyedüli Urat, a ki az egész földet, mennyet teremtette minden élő lénnyel együtt; majd meg a *védánta* tanait nyilatkoztatja ki a kozmikus illúziót (májá) s az ember legfőbb céljának mondja lerázni a föld salakját s az élet csaló illúzióját messze dobva magától, Brahmanná lenni. Ilyen helyein a *Bhagavadgítá* a neutrális elvont fogalmat képező *Brahmant* jelenti ki legfőbbnek.

Ez a két tan párhuzamosan halad egymás mellett, az egyik sem jut a másik rovására túlsúlyra. Gyakran szorosan egymás nyomába lépnek. Neha egy-egy vékonyka fonál tartja őket össze. A pantheista eszmék nem vonnak le a theista eszmék értékéből s a theismus nem érvényesül a pantheismus kárára.

Nem mondatik egyikről sem, hogy magasabb esoterikus hitelveket tartalmazna. Sehol sincsen állítva, mintha a theismus lenne a lépcső, mely a tudás csarnokába, az igazság templomába vezet, melyet a védánta pantheismusa emelt. Ez az ellentmondás sok vitára adott már alkalmat. Azzal is szokták azt megfejtetni, hogy a *Gítában* azért nem találunk egységes rendszert, mert azt egy költő írta, kinek szelleme mindenféle eszme előtt tárva volt.*) Szomjasan szívtá magába kora bölcsészeti

*) Így gondolkozott már HUMBOLDT VILMOS. Es ist ein Weiser, der aus der Fülle und Begeisterung seiner Erkenntniss und seines Gefühls spricht, nicht ein durch eine Schule geübter Philosoph, der seinen Stoff nach einer bestimmten Methode vertheilt, und an dem Faden einer kunstvollen Ideenverkettung zu den letzten Sätzen seiner Lehre gelangt. Diese entfaltet sich vielmehr, wie der Organismus der Natur selbst. Ueber die unter dem Namen *Bhagavad-Giti* bekannte Episode des *Mahábhárata*. (Berl. 1826.) 46. l.

eszméit, de nem válogatta, rendezte őket. Ez lenne az ellentmondások oka.

De ez téves következtetés. A Bhagavadgita szerzője költői hevületében nem hagyta elragadtatni magát.

Az *upanisád*okból szóról-szóra teljes verssorok vannak átvéve. Gyakran csak azért, hogy egy már előbb többször említett dolgot megismételjen velők. A három *guna*: a *szattva*, *radsasz* és *tamasz* befolyását valódi ind pedantériával systematizálja. Ezt költő nem írta az ihlet extázisában.

Ez azonban nem azt jelenti, hogy költői lendület híján volna. Van a szerzőben, akárki volt is, lelkesülés, hev és erő. Mindent összevetve, arra a conclusióra jutunk, hogy a Bhagavadgitát tankölteménynek kell tekintenünk, melynek céljául bizonyos vallásbölcseleti eszmék terjesztését, népszerűsítését tűzte ki a szerző.

Elesik tehát a mentség, mintha a költemény a költő lelkéből spontán előtörő forrás lenne s a gondolatok árjától elragadt költő figyelmét elkerülték volna a benne rejlő ellentmondások.

Azt is lehetne felhozni, hogy a személyes isten Krisna-Visnu szájába adott tanok egy része későbbi keletű s csak utólagosan lett a költemény szövegébe betoldva.

Mondhatnók, hogy az ind nem látta a pantheismust és a theismust elválasztó űrt és nem találta a kettőt olyan ellentétesnek.

Hiszen a nagy éposz más részeiben is előjön, hogy Krisna, illetőleg Visnu, kinek az előbbi megtestesülése a világlélekkel azonosíttatik. Ha ez így lenne, akkor osztozhatott volna e meggyőződésben az «Isteni Ének» írója is.

Lehetett volna az ő hite is theistikus és pantheistikus elemekből összetéve. Csak az a baj, hogy egy körülmény lehetlenné teszi e könnyű megfejtést.

A *Krisna* és a *Brahman* identifikálása későbbi keletű a *Bhagavadgita* eredeti alakjánál. Pedig a *Gítá* még mai szerkesztésében is a *Mahábhárata* régibb alkatrészeihez tartozik. GARBE úgy okoskodik, hogy ez az azonosítása Krisnának a világszellemmel, illetőleg Brahmannel, a későbbi átdolgozó terhére rovandó. A költemény eredeti szerkesztésében még mint individuum és határozottan isteni személyiség lép föl *Krisna* s

csak később válik elvont neutralis *Brahman*-ná. Ez az átváltozás az utóbb eszközölt módosítás eredménye, midőn a szöveget a védánta szellemében átdolgozták. Ha Krisna átalakulását figyelemmel kísérjük, látjuk, hogy az istenített hős nem egyszerre érte el a legmagasabb fokot. Először félisten volt s csak aztán lett belőle fokról-fokra emelkedve az egyedüli, mindent uraló istenség.

Néha mint két különböző személy van a Gitában Krisna és Brahman egymás mellé állítva. Így a VIII-ik énekben, mikor Ardsuna kérdezi: «ki a Brahman», nem azt mondja neki Krisna, hogy az én vagyok, hanem «a *Brahman* a nem mulandó legfőbb (*akṣaram Brahma paramam*).»

A XVIII-ik, vagyis utolsó énekben arra tanítja Krisna Ardsunát, hogy milyen módon juthat el a tökéletes ember Brahman-hoz. Itt tehát, úgy látszik, még nincs azonosítva Brahman Krisnával. Csak a következő sorokban szerepel Krisna, mint a legfőbb istenség. kihez megy az isteni szerelemmel őt szerető, őt imádó hívő, ha megszabadul a halálban porhüvelyétől.

A régi költeményben GARBE véleménye szerint a Szankhja-joga bölcsészetre támaszkodó krisnaizmus volt az alapdogma és csak a későbbi betoldások vitték bele a védánta philosophiát.¹⁾

DEUSSEN, a védánta-bölcsészet nagy ismerője ellenkezőleg a védánta-philosophiát véli az «Isteni Ének» eredeti doctrínájának. Olyan átmeneti bölcsészeti rendszer ez, — így fejezi ki magát, — mely hidat képez a védánta idealismusától a klasszikus Szankhja realismusáig.²⁾

Mi GARBE véleményét osztjuk és WINTERNITZcel együtt meggyőzőknek ismerjük el a Szankhja-bölcsészet speczialistájának érveit.³⁾

¹⁾ Kurz gesagt: in dem alten Gedichte wird der durch Sāṃkhya-Joga philosophisch fundierte Kṛṣṇaismus verkündigt, in den Zutaten wird Vedānta-Philosophie gelehrt. *Die Bhagavadgītā*. (Lipese, 1905.) 14. l.

²⁾ In welchem sich der Uebergang von dem Idealismus des Vedānta zu der realistischen Denkweise des klassischen Sāṃkhya vor unseren Augen vollzieht. *Vier philosophische Texte des Mahābhārata*. (Lipese, 1906.) Vorrede VI. l.

³⁾ Was zunächst die Bhagavadgītā betrifft, so muss ich gestehen, dass mich GARBE völlig überzeugt hat, dass dieses Werk seiner ganzen

Oly nagy helyet foglal el a Szankhja-bölcsészet a *Gítában*, hogy merő lehetetlenség arra csak gondolnunk is, hogy az későbbi betoldás eredménye lehetne.

Alig van éneke a *Bhagavadgítának*, hol a szankhja-tan nyomaira ne találánk. Nagy részletességgel vannak például a *gunák* ismertetve. Lépten-nyomon találkozunk a Szankhja-philosophia műszavaival: *buddhi*, *ahamkára*, *manas*, *prakṛti*, igaz, hogy több helyen a közönséges nyelvhasználatnak megfelelő értelemben.

Így *prakṛti* nem mindenütt fordítható ösanyagnak, sok helyen, mint az az összefüggésből kiviláglik, természetnek kell azt magyaráznunk. Így a III. ének 33-ik sorában: «Saját természetének megfelelőleg cselekszik a bölcs is. A természetet követik a lények, mit használ a visszatartás, a kényszer?»¹⁾

Ilyen hely továbbá a VII-ik ének kezdete (4—5 sor), hol természetének különféle alakjaira oktatja Ardsunát Krisna.²⁾

Az «Isteni Ének» főszereplői, mint már mondva volt, *Ardsuna* és *Krisna*. Krisnában az ember egyesül az istennel. És ez tagadhatatlanul keresztényies vonás. A nagy *Visnu* megtestesülése valóságos isten-ember. Istenített hős-e, vagy emberalakot öltött istenség? Melyik benne az eredeti: az isten-e, vagy az ember? Ez még megoldatlan kérdés. GARBE, a Gita legújabb német fordítója, abban a véleményben van, hogy *Krisna* történelmi alak. Húsból, vérből való ember volt, akár csak *Buddha*. Szülei Vaszudéva és Déváki sem voltak mythologiai személyek.³⁾

SÉNART *Krisnát*, mint GOTAMA *Buddhát* tisztán mythologiai személynek tekinti, afféle népszerűsített «*agni atmosphérique*» az, ki soha sem élt a földön.

BARTH, a jeles franczia indológus is ezt a nézetet vitatja.

Anlage nach ein theistisches Gedicht ist, in welches die pantheistischen Stellen später eingeschoben sind. *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*. (1907.) 196. l.

¹⁾ Sadṛśam ceṣṭate svasyāḥ prakṛter jñānavān api

Prakṛtiḥ yanti bhūtāni nigrāhaḥ kiṁ kariṣyati.

Bhagavadgītā. III. 33.

²⁾ *Bhagavadgītā*. VII. 4—5.

³⁾ Kṛṣṇa ist also ebenso wie Buddha ein wirklicher Mensch gewesen. *Die Bhagavadgītā*. 23. l.

Szerinte *Krisna* eredetileg nem egyéb mythologiai alaknál. A nap, ég, tűz, vihar és villám mythosainak lenne a személyesítője, bár neve nem igen illik ehhez; a *Krisna* szó ugyanis feketét jelent.¹⁾

Az amerikai szánszkritista HOPKINS, ki a legkimerítőbb monographiát írta a *Mahâbhâratáról*, *Krisnát* anthropomorphizált istennek nevezi. Szerinte az emberi vonások, melyek oly nagy szerepet játszanak a későbbi *Krisna*-mythosban, mind modern eredetűek. Az époszban ő első sorban mindig csak isten.²⁾

A *Krisna* cultus és a bibliai történetek közt kétségkívül vannak bizonyos hasonlatosságok.³⁾ Ezek azonban, mint HOPKINS helyesen megjegyzi, csak a puránák és más újabb ind művekben találhatók. Bizonyára keresztény forrásokból vannak átvéve. A hatodik vagy a hetedik század folyamán egyes hittérítők tanításaiból merítették ezeket az ind írók. Valószínű, úgymond HOPKINS, hogy ez a *Silâditja* uralkodása alatt történhetett. Mert ez a vaisja kasztbeli uralkodó szívesen látta udvaránál a szyr keresztényeket.

Érdekes *Ardsuna* és *Krisna* egymáshoz való viszonya. A kettő, ember és isten, elválaszthatatlan egységet látszik képezni. Úgyszólván, egybeolvad a két alak. Egyik kiegészíti a másikat.

«Krisna és Ardsuna egy lényeg kétfelé osztva» (*Vâsudevârjunâu virâu sattvam ekam dvidhî krtam Mahâbhârata* V. 49, 20).

A *Bhagavadgîtâ* X-ik énekében *Krisna* így szól: «Vâszudéva vagyok én a *Vrisni* (egyik őse *Krisnának*) ivadékok, a pandufiak között meg *Ardsuna*.»⁴⁾

¹⁾ Considéré dans ses origines naturalistes, Krishna est une figure complexe, en laquelle sont venus se fondre des mythes du feu, de l'éclair, de l'orage et, en dépit de son nom (Krishna signifie le Noir) du ciel et du soleil. *Religions de l'Inde*. (Paris, 1879.) 100 -3. l.

²⁾ In Krishna's case the tricky vulgar human side is a latter aspect, which comes to light most prominently in the Genealogy of Vishnu and in the Vishnu Purâṇa, modern works which contrast strongly in this regard with the older epic where Krishna however he tricks is always first the god. *The Religions of India*. (Boston, 1894.) 467. l.

³⁾ «Ob dieser christliche Einfluss schon darin zu sehen ist, dass Kṛṣṇa als eine Inkarnation Viṣṇu's erscheint, wie in der Bhagavadgîta, ist schon wenig sicher». WINDISCH: *Buddha's Geburt und die Lehre von der Seelenwanderung* (Lipsee 1908) 34. l.

⁴⁾ Vṛṣṇinâṁ Vâsudevo' smi pâṇḍavânâṁ Dhananjayaḥ. *Bhagavadgîtâ*. X. 37.

Ardsunát és *Krisnát* együtt tisztelik. Nevöket is egybekapcsolják, hol kettős számba teve *Krisna* nevét *Kṛṣṇáu*, hol meg dvandva összetételben *Kṛṣṇárjunáu*, *Vāsudevárjunáu*.

A *Mahābhārata* III-ik könyvében, hol *Ardsuna*, mint a legfőbb istent magasztalja *Krisnát*, ez viszont önmagával azonosnak mondja őt. *Krisna* olyan, mint *Ardsuna*, a ki az egyiknek híve, az a másiknak is, a ki az egyiknek ellensége, az hasonlókép ellenfele a másiknak is. Nincs semmi különbség a kettő között.¹⁾

Külömben *Ardsuna* is csaknem isten. Az époszban úgy szerepel, mint *Indra* isten megtestesülése egy hős alakjában.²⁾ Mint *Indra*, az istenek királya a természeti erőket, úgy győzi le ő a gonosz démonokat. Szoros viszonyban áll az istenek királyához, nem hiába *Indra* fia. Ő a hősköltemény igazi isteni hőse. Mint *Indra* incarnatiója isten, mint *Vritra* legyőzőjének megtestesülése hős.³⁾

Ardsuna a *brahmana* szerint *Indra* isten titkos neve (*guhyan nāma*).⁴⁾

Voltak, a kik *Krisna* és *Ardsuna* viszonyát, a két név etymológiájára támaszkodva (*Krisna* a. m. fekete, *Ardsuna* a. m. fehér) a természeti jelenségek hitregéjével hozták kapcsolatba,

¹⁾ Tuṣṇimāsittataḥ Pārthamityuvāca Janārddanaḥ
Mamaiva tvaṁ tavaivāhaṁ ye madīyāstavaiva te
Sastvāṁ dveṣṭi sa māṁ dveṣṭi yastvāmanu sa māmānu
Narastvamasi durddharṣa Harinārāyaṇo hyaḥam
Kāle lokamimam prāptāu Naranārāyaṇāvṛṣi
Ananyaḥ Pārtha mattastvam tvattaścāhaṁ tathaiva ca
Nāvayorantaraṁ śakyāṁ vedituṁ Bharatarṣabha.

The Mahābhārata an epic poem. (Kalkutta, 1834.) I. 427. l. III. 505.

²⁾ Arjuna ist die heroische Verkörperung Indra's schlechthin. Arjuna übernimmt in der epischen Sage die Rolle des siegreichen Kämpfers, welche in dem vedischen Mythos dem Indra zufällt. DAHLMANN: *Mahābhārata-Studien I. Genesis des Mahābhārata.* (Berlin, 1899.) 233. l.

³⁾ And in the Indian epic the myth either still retains the same form, or else Indra is represented by a human hero, Arjuna, an incarnation of himself, who makes short work of the giant, and the kings who pass for the incarnations of the latter. WEBER: *The History of Indian Literature.* (Lond. 1882.) 37. l.

⁴⁾ Ugyanott 115. l. Arjuna, the god-born man, to whom Krishna reveals the Divine Song, is himself god. HOPKINS: *The Religions of India.* 361. l.

allegorikusan magyarázva a két nevet. GARBE nem barátja az ilyen allegorizáló magyarázatnak. «Aber solche, — úgymond, — auf der Etymologie von Namen beruhende Eindrücke haben schon gar zu oft in die Irre geführt» (*Die Bhagavadgītā* 27. l.).

A régibb kutatók sorából LASSEN az említett módon *Ardsunát* a világosabb, *Krisnát* a sötétebb bőrű árja nép képviselőjének tartotta. Ennek azonban ellentmond az a tényállás, hogy a *Mahābhārata*-ban több helyen, mint szépen kimutatta HOPKINS, sötétszínűnek mondják *Ardsunát* (*The Great Epic of India*. New-York, 1902. 383. l.)

Semmi sem oly nehéz, mint egy régi ind költemény keletkezésének idejét csak hozzávetőleges pontossággal is megállapítani. Történelmi adatok többnyire nem állanak a kutató rendelkezésére. Az ind chronologia maga is rendkívül ingadozó alapon nyugszik. Történelmi érzék teljesen hiányzik az indeknél. Legismertebb íróik korát se jegyezték fel.

Történelem a szó közönséges értelmében, mondja egy helyen MÜLLER MIKSA, csaknem ismeretlen az ind irodalomban. *)

Sem magának a *Mahābhārata* eredeti alaplegendájának, sem az egyes epizódoknak korát nem tudhatjuk. Annyi valószínűnek látszik, hogy a Kr. e. IV-ik században már letezett egy ilyen című hősköltemény.

Annyi átalakításon ment át ez a nagy éposz s annyi benne az újabbkori betoldás, hogy nemcsak minden egyes részének, hanem WINTERNITZ szerint minden egyes verssorának korát külön-külön kell meghatároznunk. **)

Nincs tehát semmi különös abban, hogy a *Bhagavadgītā* korát is csak több-kevesebb valószínűséggel lehet megállapítani. Szent könyvük ősrégiségét akarják mindenáron bebizonyítani az indek.

A jeles hindu tudós, KASINÁTH TRIMBAK TELANG, ki a «*Sacred books of the East*» számára kitűnő angol prózai fordí-

*) It has become quite a literary common place that history in the ordinary sense of the word is almost unknown in Indian literature. (HIBBERT: *Lectures*. 131. l.)

**) Dass in Wirklichkeit das Alter eines jeden Stückes des Mahābhārata, ja eines jeden einzelnen Verses für sich bestimmt werden muss. *Geschichte der indischen Litteratur*. 399. l.

tását adta a Gitának, művének előszavában azt állítja, hogy a költeménynek régiebbnek kell lennie az időszámításunk előtti harmadik századnál, bár jelenleg még nem lehet megmondani, hogy mennyivel.¹⁾

Szerinte a *Bhagavadgîtâ* régiebb, mint *Apasztamba* Dharma szútrája, melyről pedig BÜHLER után tudjuk, hogy a Kr. e. 4—5-ik századból való.

Ha ez így lenne, akkor az időszámításunk előtti ötödik századba kellene helyeznünk az «Isteni Ének» keletkezését. Ezt az állítást TELANGnak a híres *Mahâbhârata* epizódnak koráról az európai szakemberek nem vették komolyan.

BOEHTLINGK sorra megezáfolta már a hindu tudós érveit. GARBE szerint TELANG, mint hindu ember, itt elfogultan ítél: «Für Telang ist es, — úgymond, — wie für jeden Hindu, auch den aufgeklärten ein Herzensbedürfnis, an ein so hohes Alter der Bhagavadgîtâ zu glauben. Und wo derartige Bedürfnisse mächtig sind, hört bekanntlich die Kritik auf.» (*Die Bhagavadgîtâ* 57. l.)

Igen megnehezíti a *Gîtâ* korának megállapítását az a körülmény, hogy KÁLIDÁSA az egyedüli ind író, ki a *Gîtáról* említést tesz.

A *Kumârasambhava* egy helyén (VI. 67), hol *Angirász* így szól a Himalájához: «Helyesen mondanak téged a bölcsék Visnu-nak hegyalakban.»²⁾ Itt, mint azt a szanszkrit commentator MALLINÂTHA is felismerte,³⁾ nyilvánvaló czélzás van a *Bhagavadgîtâ* X. énekének 25. sorára. «Az áldozatok között én vagyok az imaáldozat, a hegységek közt meg a Himalája.»⁴⁾

¹⁾ We may also I think, lay it down as more than probable, that the latest date at which the Gîtâ can have been composed, must be earlier than the third century B. C. though it is altogether impossible to say at present how much earlier. *Bhagavadgîtâ. Introd.* 34. l.

²⁾ Sthâne tvâm sthâvarâtmânî Viṣṇum âhur manīṣaṇaḥ.

³⁾ Sthâvarâpânî Himâlaya' iti Gîtâvacanât.

The Kumârasambhava of Kâlidâsa III. (Bombay, 1893.) ed. by Kâsinâth Pandurang Parab. 118. l. VI. 67.

⁴⁾ Jajñânâṁ japayajño' smi sthâvarânâṁ Himâlaya.
Bhagavadgîtâ. X. 25.

A *Gîtâ* tehát már megvolt a nagy ind drámaíró korában, az időszámításunk szerinti V-ik században.¹⁾

Elég különösen a régibb írók közül, kik a *Bhagavadgîtâ*-val behatóan foglalkoztak. COCKBURN THOMSON úgy beszél az «Isteni Ének» szerzőjéről, mint KÁLIDÁSZA valószínű kortársáról. «KÁLIDÁSZÁNAK és a mi írónknak, úgy látszik, a művelődésnek ugyanabban az iskolájában kellett neveltetnie és ugyanannak a nemzeti ízlésnek emlőin tápláltatnia (?). Nagyon lehetséges, hogy a mi költőnk ama nagy elmék, bölcsészek, tudósok, költők, drámaírók és humoristák tömege közt mozgott, kik *Vikramáditya* trónja köré gyűltek, mint a hogy a fényesebb nap körül forognak a fényes bolygók.»²⁾

Nyelvi szempontból sem lehet azonban ebbe a korba helyeznünk a *Gîtâ* utolsó redactióját. Itt TELANGnak kell igazat adnunk, ki nyomós érveket hoz fel a mellett, hogy a költemény nem keletkezhetett a negyedik vagy ötödik században.

A *Bhagavadgîtâ* nyelvezete nem mesterkélt, felciczomázott, hanem világos, egyszerű, régies zamatú. Nem bővelkedik keresett hasonlatokban, költői képekben. Az ind klasszikus költészet és a *Gîtâ* nyelve közötti különbség szemmel látható. Nem kedveli a hosszú összetételeket, melyeket úgy szeretnek az ind mű-költészet írói.

BÂNA, DANDIN, KÁLIDÁSZA, mind sokkal keresettebb, gondosan csiszolt stílusban írtak.³⁾

¹⁾ Aus anderen Werken Kalidasas ergibt sich ihm (t. i. Kielhornnak) als die Periode Kalidasas die Regierungszeit des Guptakaisers Skandagupta, 452—480, der ja auch den Namen Vikramaditya führte. KLEMM: *Indologie Z. D. M. G.* 58. (Lipese, 1904.) 290. l. Valamivel előbbre teszi a költő idejét BLOCH: «Ich glaube also kaum fehl zu gehen wenn ich sage: Kalidasa lebte am Hofe Candragupta II. dessen Inschriften von 401 bis 402 n. Chr. datiert sind.» (*Die Zeit Kālidāsa's. Zeitschrift der D. M. G.* 66. köt. [Lipese 1908.] 672. l.)

²⁾ Kālīdāsa and our author must have been bred in the same school of civilization and nurtured in the same lap of national taste. It is quite possible that our poet may have moved among those great-minds, those philosophers and men of science, those poets, dramatists, and wits, who thronged, as we know, round the throne of Vikramāditya, as bright planets round a brighter sun. *The Bhagavad-Gîtâ.* (Hertford, 1855.) *Introd.* 114. l.

³⁾ The contrast there presented with what is called the classical

Különösen KÁLIDÁSA után jöttek divatba az olvasóra nézve oly fárasztó óriási szóösszetételek. «Till in latter writings, — így fejezi ki magát kissé drasztikusan TELANG, — it may be said almost to have gone made» (*Introd.* 13. l.).

Ugyanezt mondhatni a keresztény időszámításunk első századaiból fennmaradt ind feliratok irányáról. A *Gitá*, annyi bizonyos, jóval megelőzte az úgynevezett klasszikus szanszkrit irodalom korát. De hogy hány századdal, azt biztosan meghatározni képtelenség a mai források mellett.

Jól mondja GARBE: «Ich fürchte, dass hier überhaupt nicht Gewissheit, sondern nur Wahrscheinlichkeit zu gewinnen ist». (*Die Bhagavadgītā* 58. l.)

A *Gitá* legrégebbi részeinek keletkezését a Kr. e. második századba teszi GARBE, mert ez volt az a kor, mikor a krisnaismus szellemében újra átdolgozták didaktikus irányban a nagy éposz szövegét. HOPKINS véleménye az, hogy ez a kor a Kr. e. II-ik századtól az időszámításunk II-ik századáig terjed.*)

Ebben a korban kellett íródnia az «Isteni Éneknek.»

«Nach meiner Ansicht — így összegezi következtetéseit GARBE — stammt also die ursprüngliche Gītā aus der ersten Hälfte des 2. Jahrhunderts vor Chr. und die Umarbeitung des Gedichtes aus dem 2. Jahrhundert nach Chr.» (*Die Bhagavadgītā* 64. l.)

Mások a híres szanszkritista WEBERrel együtt a harmadik század termékének mondják mai alakjában a *Bhagavadgītā*t.

Az eredeti szöveg visszaállítása körül GARBE szerzett legtöbb érdemet. Ez természetesen soha sem lehet egészen biztos. Minden attól függ, melyik bölcsészeti rendszert tartja valaki a *Gitá* eredeti doctrinájának. Ha a Szankhját, akkor a *védánta* és *mīmāṃsza* tanokat tartalmazó részek a betoldások, ha a *védánta* az eredeti bölcsészeti rendszer, akkor meg az ellenkező eset áll elő.

A *Gitá* 700 verssorából 170 sort, vagy ha a költemény kezdetére és végére eső 24 sort levonjuk, 146 sort tart ilyen

literature, as represented by Bāna or Dandin, or even Kālidāsa, is most striking. *The Bhagavadgītā*. (*Introd.* 13. l.)

*) *The Great Epic of India*. (New-York, 1902.) 398. l.

későbbi betoldásnak GARBE. Ez tehát valamivel több, mint egy ötöde az egész költeménynek. Véglegesnek ezt a kiselejtezést a saját szempontjából sem tartja GARBE, mert lehetnek ott még más betoldott részek is. «Sie als unecht zu erkennen aber — így fejezi ki magát — fehlen die Handhaben und auf blosser Vermutungen möchte ich mich nicht einlassen.» (*Die Bhagavad-gītā* 17. l.)

A *bhāgavata* vallás kialakulását híven tükrözi vissza a szekta szent könyve, a *Gītā*. Nem csupán a vallásos érzelem jegyében született e szekta. A philosophiának ép annyi köze van hozzá, mint a vallásos érzésnek. Általában az ind ember szereti hitét bölcsészettel keverni. Legkivált a hadi kaszt jellemző vonása ez a speculativ szellem. E kaszt befolyásának tudható be, hogy a *bhāgavata* vallásbölcseészeti alapokra van fektetve.

Két philosophiai rendszer: a *Szánkhja* és a *Joga* szolgáltatotta hozzá az anyagot. Legrégibb alakjában népszerű monotheismus volt a *bhāgavata* vallás. Alapítóját *Krisna Vászudévát*, csak később istenítették a hívők.

A *bhāgavata* vallás valószínűleg a Kr. e. III ik században, vagy valamivel előbb vette kezdetét és nem mint többen állították, az ind középkorban. GARBE szerint már akkor meglettek volna benne a *Szánkhja-joga* rendszer tanai.

Midőn a *bhāgavata* vallást elemeire bontjuk, a legnagyobb elővigyázattal kell a *Gītā* eszmekörébe lépünk. Olyan össze-vissza van keverve a sokszor át meg átforgatott *bhāgavata* vallás a *Szánkhja-joga* és részben a *védánta* tanaival, hogy teljes képet nyerendő a benne foglalt tanokról, sorra kell vennünk azokat.

Az első az isten fogalma. Az isten öntudatos, örök, mindenható lény. Létezésének nincs kezdete, nincs vége. Ő a világ mindenható ura.

Nem azonos a minden teremtmények szellemével, a halhatatlan örökké való *Atmánnal*. Az anyagtól szintúgy tökéletesen külön áll. Ő tehát magasabb, fenségesebb értelemben vett *Atmánja* (szelleme) a mindenségnek. Ne hagyjuk magunkat megtévesztetni az által, hogy némely helyen az mondatik róla, hogy istennek kettős a természete. A szellemi, mely fenntartja a világot, és az anyagi, melyet a *Szánkhja-bölcseészet* szerint

«prakritihoz tartozó elemek képeznek». Ez elemek: a föld, a víz, a tűz, a szél, a levegő (az æther), a lélek (*manas* a. m. benső érzék), az ész (*budhi*, belátás, szellem, ész, bölcsesség) és az öntudat¹⁾ (*ahamkára* a. m. én csináló).

«E nyolcz elemre oszlik az én természetem (az anyagi természetet érti). Ez az alacsonyabb természetem, tudd meg, hatalmas karú, hogy van nekem egy másik, ennél fensőbb természetem is: az élő lélek, mely a világnak fenntartója.

Értsd meg, hogy ebből a kettőből ered minden élő lény.

Ez a kettő (t. i. természetem) az anya teste, értsd meg, minden lénynak.

Én vagyok az egész világ eredete és vége. Nincs én nálam más felsőbb valaki. Óh kincseket zsákmányoló!

Az egész mindenséget úgy tartom én össze, miként a fonál a ráfűzött gyöngyöket.»²⁾ Ez semmikép sem jelenti azt, hogy isten személye részben anyagi, csupán azt akarja ezzel jelezni, hogy az anyag nincsen magára hagyatva, hanem isten vezető keze irányítja minden legcsekélyebb fejlődési processusát. Isten az anyagot eszközül használja, az anyag közvetítésével cselekszik. Ő kezd és ő végez, ő teremt és ő semmisít meg mindent.

Ebben az értelemben nevezi magát mindenek eredete s végének. Azonosítja magát a halállal. «A mindent elragadó halál vagyok én és minden leendőnek az eredete.»³⁾

Kezében van az ember és környezete, mult, jelen, jövő. Az ő műve minden. Jutalmaz, büntet érdem szerint, de magának nem kíván, nem óhajt semmit. A világ üdvéért történik minden.

Ha felülkerekedik a rossz, mindannyiszor új alakot öltve

¹⁾ GARBE meghatározása szerint: Dasjenige von der Sámkhya-Philosophie angenommene innere Organ, welches die Idee des empirischen Ich zustande bringt und zu dem Zwecke Eigenschaften und Vorgänge, die in der Tat der Materie angehören, auf die Seele (das Selbst) überträgt. *Die Bhagavadgítá*. (Lipese, 1905.) 84. l.

²⁾ Bhûmîr âpo' nalo vâyu kham mano buddhireva ca
Ahamîkâra itiyam me bhinnâ prakṛtir aṣṭhadhâ.
Bhagavadgítá. VII. 4.

³⁾ Mṛtyuh sarvaharâś câhantî udbhavaś ca bhaviṣyatâñ.
Bhagavadgítá. X. 34.

jelenik meg, új módon nyilatkozik meg isteni lényé. «Mert mindig, mikor romlásnak indul a jog és lábra kezd kapni az igazságtalanság, megteremtem én, óh Bharata ivadék, önmagammat. A jók védelmére és a gonoszok megsemmisítésére, a törvény megszilárdítása végett minden világkorban (yuga) megszületék én újra meg újra.»*)

Az isteni akarat nem bir a törvény vasszigorával. Van menekülés a bűnös számára, megváltás a vezeklő léleknek. Ő feloldja bűnei alól a megtérőt, ki egész szívével-lelkével ő hozzá folyamodik. Ez a *praszáda*: az isteni kegyelem, mely olyan igen fontos szerepet játszik az ind szektáknál.

A nyolczadik énekben, mely GARBE szerint újabb betoldásokkal teli, így írja le a legfőbb lényt és a hívő üdvözülését *Krisna. Ardsuna* így szólt: «Ki a Brahman, mi az *Adhjátmá*, a legfőbb lélek, mi a tett, óh te legfelsőbb szellem (vagy a létezők legjobbika)?»

Minek mondják az *Adhibhūtát*, kit neveznek *Adhidaivá*-nak, legfőbb istenségnek? Mi ebben a testben óh Madhu ölő, az *Adhijadsna* (a legfőbb áldozat)? A halál órájában mi módon vagy te a szenvedélyeiket megzabolázók által felismerhető?

Az istenség így szólt: Az örökkévaló, a legfőbb a *Brahman*. Annak megnyilatkozása mondatik *Adhjátmán*ak. Azt nevezik tettnek, a mi a dolgok keletkezését és létrejöttét eszközli. A mi mulandó, azaz *Adhibhūta*, az őszellem a *Purusa*, az *Adhidaiva*.

Az *Adhijadsna*, a legfőbb áldozat**) én vagyok ebben a testben, óh te az emberek legjobbika! A ki utolsó percében

*) *Yadā yadā hi dharmasya glānir bhavati Bhārata*

Abhyutthānam adharmasya tadātmānaṁ sṛjāmy ahaṁ

Paritrāṇāya sādhūnāṁ vināśāya ca duṣkṛtāṁ

Dharma samsthāpanārthāya sambhavāmi yuge yuge.

Bhagavad-gītā. IV. 7—8.

**) LORINSER szerint itt kétségtelen a keresztény befolyás. «Es scheint mir höchst wahrscheinlich, ja evident zu sein, dass die hier zu Grunde liegende Idee aus der christlichen Lehre von dem grossen, welterlösenden Opfer des menschgewordenen Gottes herstamme.» (*Bhagavad-gītā*. 136—137). GARBE ezt kétségbe vonja, mert ilyen kijelentés az ind irodalomban is gyakori, pl.: «Az áldozat bizony Visnu.»

reám gondolva hagyja el porhüvelyét; nincs abban semmi kétség, hogy az én hozzám jut el. A mire gondolva hal meg valaki, ahhoz megy, óh *Kuntí* fia, annak lényét ölti fel (vagy más commentárok szerint, «a mely alakjára az istenségnek gondol valaki, ahhoz megy az»).

Azért én reám gondolj te minden időben és harczolj. Lelkedet és értelmedet én reám függeszd; hozzám jössz el minden bizonynyal. A ki a legfőbb lényre gondol másfelé nem csatángoló elmével (a folytonos elmélkedés szülte elvontságban), az ő hozzá megyen, óh *Pritha* fia.

A ki arra a régi bölcsre gondol, az útmutató arra, a ki a legkisebb paránynál is kisebb, gondol a mindenség teremtményére, az elképzelhetetlen alakúra, arra, a ki olyan színű, mint a nap és a ki túl van a sötétségen; ha Joga erővel és áhitattal teljes lélekkel egyedül ő rá gondol valaki visszafojtott lélekzettel a halál pillanatában, az az ember ahhoz a legfelsőbb isteni szellemhez fog jutni.

A mit nem mulandónak mondanak a véda ismerők; a hová mennek a szenvedélyektől ment, önmagukon uralkodó jámborok, a mire vágyva gyakorolják az emberek a brahmácsarinok (brahman tanulók) életmódját: azt a helyet röviden tudatom én veled.

Ha a testnek minden kapuját (t. i. az érzékeket) bezárja valaki és szívében visszatartja benső érzékét (manas), fejében meg (illetőleg orrában) visszafojtja, összegyűjti leheletét (a lélekzés szabályozása nagy szerepet játszik a joga praxisban) és így megerősödik a joga gyakorlatában:

Az ilyen egyén, ha az egy *Om* szót, mely a *Brahmant* jelenti, kimondva hal meg, a legfelsőbb czélt éri el.

A ki másra ügyet sem vetve, egyedül folyton én rólam elmélkedik, könnyen elérhető vagyok én annak a buzgó joginak, *Prithá*-fi. Hozzám eljutva, nem születnek többé újra a szenvedés és mulandóság számára a legfőbb tökéletességet elért magasztos lelkűek.

Minden világ, fel egészen a Brahman világáig, alá van vetve a visszatérésnek (t. i. az ott lakók részére nem örök székhelyek azok).

De a ki én hozzám eljut, óh *Kuntí* fia, az nem születik újra. Azok az igazi időtudók, a kik tudják, hogy ezer világ-

korszakot tesz ki *Brahmannak* egy napja és ugyanannyit annak egy éjszakája.*)

A nem láthatóból (t. i. az ösanyagból) áll elő napkeltekor minden észrevehető. Éj beálltakor pedig ugyanabba az észrevehetetlenbe olvadnak ismét bele (a világ periodikus megszűnése és újra létrejöttére czéloz).

A dolgok ezen tömege mindig újra meg újra előáll. Megszűnik, mikor eljön az éjszaka és újra feltámad virradatkor, a nélkül, hogy azt maga akarná.

Van azonban ezen az észrevehetetlenen kívül egy másik láthatatlan lény, mely ha minden létező elenyészik is, soha sem tűnik el.

Láthatatlannak, nem mulandónak hívják ezt. Ezt nevezik a legfőbb czélnek, melyet elérve, nem fordulnak többé vissza (azaz megmenekülnek az emberek a lélekvándorlástól). Ez az én legfőbb helyem.**)

*) 'Tadvai yugasahasrāntān brāhmaṇaṇ puṇyam-aharviduḥ
Rātriṇ ca tāvatimeva te' horātravido janāḥ.

Mānava Dharma Śāstra ed Jolly. (London, 1887.) 8. l. I. 73.

**))

ARJUNA UVĀCA.

Kiṁ tad Brahma kiṁ adhyātmāṇ kiṁ karma puruṣottama.
Adhibhūtāṇ ca kiṁ proktāṇ adhidāivāṇ kiṁ ucyate.
Adhiyajña katham ko' tra dehe' smin Madhusūdana
Prayāṇakāle ca katham jñeyo' si niyatātmabhīḥ.

SRĪBHAGAVĀN UVĀCA.

Akṣaram Brahma paramāṇ svabhāvo' dhyātman ucyate
Bhūtābhāvodbhāvakaro visarga karmasāñijñita
Adhibhūtāṇ kṣaro bhāvaḥ puruṣaś cādhidāivataṇ
Adhiyajño' haṁ evātra dehe dehabhūtāṇ vara
Antakāle ca mām eva smarāṇ muktva kalevarāṇ
Yah prayāti sa madbhāvaṇ yāti nāsty' atra sañśayaḥ
Yam yaṇ vāpi smarāṇ bhāvaṇ tyajaty' ante kalevarāṇ
Tāṇ tam evaiti Kaunteya sadā tadbhāvabhavitāḥ
Tasmāt sarveṣu kāleṣu mām anusmara yudhya ca
Mayy arpitomanobuddhir mām evaiśyasy' asañśayaḥ
Abhyāsayogayuktena cetasānanyagāminā
Paramāṇ puruṣāṇ divyaṇ yāti Pārthānucintayan.
Kaviṇ purāṇam anuśāsitarāṇ
Aṇor aniyāṇsam anusmared yaḥ

Mindennel, a mi jeles, azonosítja magát az istenség a X-ik énekben. Elmondom, óh Kuruk legjobbika, az én lényem megnyilatkozásait, de csak a főbbeket, mert nincs azoknak száma.

Én vagyok a lélek (maga a szellem), óh Gudakesa, mely minden lénynek ott van a szívében. Én vagyok a lények kezdete, közepe és vége. Az *aditják* között én vagyok Visnu.

Fénylő testek között a sugárzó nap. Marutok közt Maricsi vagyok. A csillagok között a hold. A védák közt én vagyok a Száma véda (valószínűleg azért, jegyzi meg itt TRIMBAK TELANG, mert tele van zenével).

Az istenek közt én vagyok Indra. Az érzékek között én vagyok az ész. A lényekben én vagyok az öntudat. Sankara

Sarvasya dhátaram acintyarûpam
 Âdityavarman tamasah parastat
 Prayânakâle manasâcalena
 Bhaktyâ yukto yogabalena caiva
 Bhruvor madhye prânam âveśya samyak
 Sa tam param puruṣam upaiti divyam
 Yad akṣaram vedavido vadanti
 Viśanti yad yatayo vitarâgâḥ
 Yad icchanto brahmacaryam caranti
 Tat te padam saṅgrahena pravakṣye
 Sarvadvârâṇi samyamya mano hrdi nirudhya ca
 Mûrdhny âdhâyâtmanah prânam âsthito yogadhâraṇam
 Om ity ekâkṣaram Brahma vyâharan mām anusmaran
 Ya prayâti tyajan dehâṁ sa yâti paramâṁ gatim
 Ananyacetâḥ satatam yo mām smarati nityasah
 Tasyâham sulabhah Pârtha nityayuktasya yoginah
 Mâm upetya punarjanma duḥkhâlayam aśâsvataṁ
 Nâpnuvanti mahâtmanah saṁsiddhim paramâṅgatâḥ
 Âbrahmabhuvanâl lokâḥ punarvârtino' rjuna.
 Mâm upetya tu Kaunteya punarjanma na vidyate
 Sahasrayuga paryantam aharye brahmano viduḥ
 Râtrim yugasahasrântâm te' horâtravido janâḥ
 Avyaktâd vyaktayah sarvâḥ prabhavanty aharâgame
 Râtryâgame praliyante tatraivâvyakta-saṁijñake
 Bhûtagrâmaḥ sa evâyam bhûtvâ bhûtvâ praliyate
 Râtryâgame' vaśah Pârtha prabhavaty aharâgame
 Puras tasmât tu bhâvo' nyo' vyakto vyaktât sanâtanah
 Yah sa -sarveṣu bhuteṣu naśyatsu na vinaśyati.

Bhagavadgîtâ. VIII. 1—20.

(a. m. Siva) vagyok én a rudrák között. A *jaksák* és a *raksás*zoknál én vagyok Kubera (a gazdagság istene). A vászuk sorában én vagyok a tűzisten. A hegyek között én vagyok Meru hegye. A házi papok körében, tudd meg, *Pritha*-fi, hogy én vagyok Brihaszpáti. Én vagyok a harczosok *Szkandája* (a háború istene, az ind Mars).

A vizek között én vagyok a tenger. A nagy risik (bölcsek) között én vagyok *Bhrigu*. A szavak közt én vagyok a szent Om szótag. Az áldozatok közt én vagyok az imaáldozat. A hegységek között a Himálája.

Minden fák közt én vagyok a fügefa (a szent fügefát érti). Az isteni bölcsek körében *Nárada*. A *gandharvák* közt én vagyok *Csitrarátha*. A szentek közt Kapila, a látnok.

A lovak közt, tudd meg, hogy én vagyok Ucsesaihsravásza (a lovak királya, mely a halhatatlanság italának teremtese alkalmával származott az oceánból).

A nagy elefántok között én vagyok az *Airaváta* elefánt (Indra isten elefántja). A fegyverek között én vagyok a mennykő. A tehenek között a mindent adó csodatehén. Én vagyok az életet adó szerelem. A kigyók közt én vagyok Vászuki (a kigyókirály).

A nágák (fél kigyó, fél emberszerű csodás lények) között én vagyok *Anánta*, a vízlényeknél *Varuna*. Az ösök, a manesek közt én vagyok *Arjama* és *Jama* (az alvilág királya) vagyok a hatalmasok sorában, *Prahláda* a démonok közt. A számlálók számára én vagyok az idő. Az állatok közt én vagyok az állatok királya. A madaraknál *Vainateja* (Garuda a szent madár, Visnu isten paripája). A tisztítók közt én vagyok a szél. A fegyverviselők közt én vagyok *Ráma*, *Makara*, a delfin, vagyok én a halak és *Dsahnu* leánya, a szent Ganges folyam a folyók között. Én vagyok, O *Ardsuna*, a teremtések eleje, közepe és vége. A tudományok közt én vagyok a legfőbb lényről szóló tan- és a vitatkozók vitatkozása. A betűk között én vagyok az *a* betű, az összetételek (a *compositumokat* érti, a milyen sok van a szanszkrit nyelvben) közt én vagyok a *dvandva*: a párosító összetétel.

Én vagyok az örökké való idő és a mindenhová tekintő teremő. A mindent elragadó halál vagyok én és minden leendő dolgok eredete.

A nők (t. i. a női istenségek, szellemek) között én vagyok a hírnév, beszéd, emlékezet, bölcsesség, szerencse, megbocsátás, bátorság. Hasonlóképen a Szamán-hymnusok között én vagyok a *Brihatszaman*. A hónapok között a *Márgasirsa* (az első hónap), az évszakok között meg a tavasz. A csalásra használt dolgok között én vagyok a játék-koczká. Én vagyok a fényesek fénye...

Vászudéva vagyok én a Vrisni ivadékok között (Vrisni egyik őse Krisnának), a pandu fiaknál meg Ardsuna. Vjasza vagyok én az aszkéták között, a mesterek között meg Usana mester. Én vagyok a bot azoknál, kik büntetnek, az eszélyesség azoknál, kik győzelemre áhitoznak. A titoktartásban én vagyok a hallgatás és a megismerőknek a megismerés. Minden lénynék én vagyok a magva, óh *Ardsuna*. Nincsen olyan sem mozgó, sem nem mozgó dolog, mely nélkülüm létezhetne. Nincsen se vége, se hossza az én isteni emanatióimnak. Csak részben közöltem én te veled az én megnyilatkozásaimnak terjedelmét. A mi jeles, hatalmas, dicső dolog csak van, az mind, értsd meg jól, az én energiám egyes részeiből ered.

De minek ezt neked részletesen tudnod, óh Ardsuna, lényemnek csak egy részével tartom én fenn ezt az egész világot.*)

*) Hanta te kathayisjāmi divyā hy ātmavibhūṭayaḥ
 Prādhānyataḥ Kuruśreṣṭha nāsty anto vistarasya me.
 Ahañ ātmā Guṇākeśa sarvabhūṭāsayasthitāḥ
 Ahañ ādīś ca madhyañ ca bhūtānām anta eva ca
 Ādityanām ahañ Viṣṇur jyotiśāñ ravir aśūmān
 Marīcīr Marutām asmi naksatrāṇām ahañ śaśī
 Vedānāñ sāmavēdo' smi devānām asmi Vāsavaḥ
 Indriyāṇāñ manaś cāsmi bhūtānām asmi cetanā.
 Rudrāṇāñ Saṅkaraś cāsmi vittaśo yakṣarākṣasāñ
 Vasūnām pāvakaś cāsmi Meruḥ śikhariṇām aham
 Purodhasāñ ca mukhyañ mām viddhi Pārtha Vṛhaspatiñ
 Senānināñ ahañ Skandaḥ sarasām asmi sāgaraḥ
 Maharṣināñ Bhṛgur ahañ girāñ asmi ekam akṣaram.
 Yajñānāñ japayajño' smi sthāvarānāñ Himālaya
 Aśvattha sarvavṛkṣāṇām devarṣināñ ca Nāradaḥ
 Gandharvāṇām Citrarathaḥ siddhānāñ Kapilo munīḥ
 Uccaiḥśravasaṁ aśvānāñ viddhi mām amṛt odbhavañ
 Airāvatañ gaṇendrānāñ narāṇāñ ca narādhipañ
 Āyudhānām ahañ vajra dhenūnām asmi kāmadhuk.
 Prajanaś cāsmi kandarpaḥ sarpaṇām asmi Vāsukiḥ

A kilenczedik énekben, mint a legfőbb és egyedüli istent mutatja be magát Krisna. Áldozzon bár valaki más isteneknek, azért csak ő töle nyeri az üdvözülést, a vallásosság és a jótettek jutalmát.

Tagadhataflanul pantheismus nyilatkozik meg ebben az énekben.

Az istenség így szól: «Ezt a legrejtettebbet fogom én most neked elmondani, a ki szívesen meghallgatod (szó szerint: mivel te nem vagy gúnyolódó):*) a tapasztalattal együtt járó

Anantas cásmi nágánám Varuṇo yádasām aham
 Pitṛnām Aryamā cásmi Yamah saṁhyamat-ām aham
 Prahládas casmi daityánám kála kalayatām aham
 Mṛgánām ca mṛgendro' hañ Vainateyas ca pakṣínām
 Pavanaḥ pavatām asmi Rāma śastraabhṛtām aham
 Jhaṣānām makaras cásmi srotasām asmi Jāhnavi
 Sargánām ādir antas ca madhyam caivāham Arjuna
 Adhyātmavidyā vidyánām vādah pravadatām aham
 Akṣarānām akāro' smi dvandvah sāmāsikasya ca
 Aham evākṣayah kálo dhātāham viśvatomukhaḥ
 Mṛtyuḥ sarvalharaś cāham udbhavaś ca bhaviṣyātām
 Kirttiḥ śrīr vāk ca nārinām smṛtir medha dhṛtiḥ kṣamā
 Vrihatsamā tathā sāmnanā gāyatri cchandasaṁ aham
 Māsānām Mārgaśīrṣo' ham ṛtūnām Kusumākara
 Dyūtanā cchalayatām asmi tejas tejasvinām aham
 Jayo' smi vyavasāyo' smi sattvanḥ sattvavatām aham
 Vṛṣiṇām Vāsudevo' smi paṇḍavānām Dhananjayah
 Muninām apy aham Vyāsah kavīnām Uśanah kavīḥ
 Daṇḍo damayatām asmi nītir asmi jigīṣtām.
 Maunā caivāsmi guhyānām jñānam jñānavatām aham
 Yac cāpi sarvabhūtānām vijāñ tad aham Arjuna
 Na tad asti vinā yat syān mayā bhūtanā carācarān
 Nānto' sti mama divyānām vibhūtinānā Parāñtapa.
 Eṣa tūddeśataḥ prokto vibhūtir vistarō mayā
 Yadyad vidhūtimat sattvanḥ śrīmad ūrjitam eva vā
 Tattad evāvagaccha tvanḥ mama tejoñ' śasambhavan
 Atha vā bahunaitena kiñ jñānena tavārjuna
 Viṣṭabhyāham idāñ kṛtsnam ekāñśena sthito jagat.

Bhagavadgītā. X. 19—42.

*) A legtöbb fordító ezt a helyet szószerint így értelmezi: GARBÉ: «da du kein Spötter bist (*Die Bhagavadgītā* 109. l.). TELANG: «who are not given to carping» (*Sacred books of the East*. Vol. VIII. 81. l.). GALANOSZ: 'Εγὼ δὲ λέγω σοὶ τὸ μὴ φέροντι τὰ καλὰ τοῦτο τὸ μυστικώτατον (*Thespe-*

tudást, melyet megismerve, megszabadulsz majd a büntől. Ez az ismeretek királya, a titkok titka a legjobb megtisztító eszköz. Ez szembeszökő, könnyen megérthető, szent törvénnyel nem ellenkező, könnyen gyakorolható és a mulandóságnak alá nem vetett.»

Azok az emberek, óh te ellenségeid gyötrője, kik ebben nem hisznek, engem el nem érve visszatérnek (t. i. a földi életbe), a halál és lélekvándorlás útján.

Láthatatlan alakban áthatom én az egész világot, én bennem van minden lény, de én nem vagyok ő bennök.★)

Mégsem én bennem élnek a lények. Nézd az én csodás hatalmammat. A lényeket fenntartva s azokat létrehozva, nem élek én magam bennök. Mert úgy vannak én bennem az összes élő lények, értsd meg jól, mint a térben a mindenhová eljutó levegő. A világ-kor végén (t. i. a Kalpa betelélésekor), óh Kunti sarja, minden lény az én természetembe megy bele. De ismét újra megteremtem én őket az újvilág-kor (Kalpa) kezdetén.

sion Melos 64. l.). DEUSSEN szabadon mint mi: «der du mich willig anhörst» (*Vier philosophische Texte d. Mahābhāratam* 69. l.).

★) E helyet DEUSSEN, SCHLEGEL és THOMSON másképp értelmezik. DEUSSEN: «Von mir in der Gestalt des Unentfalteten ist diese ganze Welt ausgebreitet worden. Alle Wesen werden von mir, nicht aber werde ich von ihnen befasst.» *Vier philosophische Texte des Mahābhāratam*. (Lipese, 1906.) 69. l.

SCHLEGEL: Expansus est universus hic mundus a me, formæ visibilis experte. Mihi insunt omnia animantia, at ego illis non immoror. *Bhagavad-gita*. (Bonn, 1846.) II. kiad. 72—3. l.

C. THOMSON: All this universe has been created by me, embodied as the undeveloped principle. All things exist in me. I do not dwell within them; and yet things do not exist in me. *The Bhagavad-Gītā* (Hertford, 1855.) 62. l.

Mi itt GARBE, TRIMBAK TELANG és a régiebbek közül GALANOSZ-szal egyezően fordítjuk a szöveget. GARBE: Von mir wird diese ganze Welt durchdrungen in unsichtbarer Form; in mir weilen alle Dinge, aber ich weile nicht in ihnen. *Die Bhagavadgītā*. (Lipese, 1905.) 109. l.

KASINÁTH TRIMBAK TELANG: This whole universe is pervaded by me in an unperceived form. All entities live in me, but I do not live in them. *Bhagavadgītā*. (Oxford, 1898.) II. kiad. 82. l. — GALANOSZ D. Thespision, MELOS. (Athén, 1848.) 64. l. Τοῦτο τὸ πᾶν ἐμὸι συνέχεται, τῷ ἀκταλήπτῳ τῇ οὐσίᾳ, καὶ πάντα τὰ ὄντα ἐν ἐμοὶ εἰσιν ἐγὼ δ' οὐκ εἰμὶ ἐν τοῦτοις.

Saját természetemnek megfelelőleg újra meg újra létrehozom én a lényeknek az egész tömegét akaratom nélkül, a természet ereje által (itt a *prakṛti* mindenütt őszanyag jelentésében is szerepel).

De ezek a tettek nem kötnek le engem, óh zsákmányoló (t. i. Ardsuna), közönyösen veszem én őket és nem csüggek én ezeken a ténykedéseken (mivelhogy nincs nekem semmi személyes érdekem ezekben).

Az én felügyeletem alatt hozza létre az őszanyag a mozgó és a nem mozgó dolgokat. Ennek okáért végzi körforgását a világ. Felreismernek, megvetnek engem, mert emberi alakot öltöttem magamra, a balgák nem ismervén fel bennem a legfőbb lényt, a létezők hatalmas urát. *)

A véda-ismerők, kik csak a mennyországra vágynak, nem nyerik el az örök üdvösséget. «A három véda ismerői, kik a szent Szoma-italt iszszák és megtisztulnak a bűntől, áldozatokkal

*)

SRĪBHAGAVÂN UVÂCA.

Idam tu te guhyatamam pravakṣyāmy anasūyave
 Jñānam vijñānasahitam yaj-jñātvā mokṣyase' śubhāt
 Rājavidyā rājaguhyam pavitram idam uttamam
 Pratyaksāvagamam dharmaṇam susukham kartum avyayam
 Āśraddadhānāḥ puruṣā dharmasyasya Paramitapa
 Aprāpya mām nivartante mṛtyusamsāra-vartmani
 Mayā tatam idam sarvam jagad avyaktamūrtinā
 Matsthāni sarvabhūtāni na cāham teṣu avas-thitah
 Na ca matsthāni bhūtāni paśya meyogam aiśvaram
 Bhūtābhṛt na ca bhūtastho mamātmā bhūta-bhāvanah
 Yathākāśasthito nityam vāyuh sarvatrago mahān
 Tathā sarvāpi bhūtāni matsthānity upadhāraya
 Sarvabhūtāni Kāunteya prakṛtim yanti māmikām
 Kalpakṣaye punas tani kalpādau visrjāmy aham
 Prakṛtim svām avaṣṭabhya visrjāmi punaḥ punaḥ
 Bhūtagrāmam imam kṛtsnam avaśam prakṛter vaśāt
 Na ca mām tani karmāpi nibadhnanti Dhananjaya
 Udāsinavad āsinam asaktam teṣu karmasu
 Mayādhyakṣena prakṛtiḥ sūyate sacarācaram
 Hetunānena Kāunteya jagat viparivartate
 Avajānanti mām mūdhā mānuṣim tanum āśritam
 Param bhāvam ajānanto nama bhūta maheśvaram.

Bhagavadgītā. IX. 1—11.

tisztelnek engem és tölem a mennybejutást kérik.» Azok, miután elérték az istenek urának szent világát és ott élvezték a túlvilági gyönyöröket, szerzett érdemök elfogyván, újra visszatérnek a halandók világába. Így részesülnek a mennybemenetelben és az onnét visszatérésben azok, kik valamire vágyakozva teljesítik a három véda szent törvényét.

Biztos sikert hozok én azoknak, kik folyton csak én velem foglalkoznak, egyedül engem imádnak, tisztelnek.¹⁾

Minden áldozat az övé, még a más isteneknek hozott is. «Mert én vagyok minden áldozat élvezője és ura, de azok (t. i., a kik más isteneknek áldoznak), nem ismernek igazán engem s azért hullanak le az égből (azaz térnek vissza a földre a lélek-vándorlással).»

Az istenekhez mennek, kik az isteneket imádják, az ösökhöz az ösöket tisztelők, a gonosz lényekhez mennek azok, a kik nekik áldoznak és én hozzám az én imádoim.²⁾

Minden lénnyel szemben egyforma az istenség, nincs neki se ellensége, se barátja. «Egyforma vagyok én minden lénnyel szemben. Nincs nekem sem ellenségem, sem barátom. De a kik szeretnek engem, azok én bennem vannak és én ő bennök.»³⁾

¹⁾ Yajñair iṣṭvā svargatim prārthayante
Te puṇyam āśādyā surendralokam
Āśnanti divyān divi devabhogān
Te tañ bhuktvā svargalokañ viśālāñ
Kṣīṇe puṇye martyalokañ viṣanti
Evaṁ trayidharimam anuprapannā
Gatāgatañ kāmakāma labhante.
Ananyās cintayanto māñ ye janāḥ paryupāsate
Teṣāṃ nityābhīyuktānāñ yogakṣemam vahāmy ahañ.

Bhagavadgītā. IX. 17—22.

²⁾ Ahañ hi sarvayajñānāñ bhoktā ca prabhuḥ eva ca
Na tu māñ abhijānanti tattvenataś cyavanti te
Yānti devavratā devān pitṛn yānti pitṛvratāḥ
Bhūtāni yānti bhūtejyā yānti madyājino' pi māñ.

Bhagavadgītā. IX. 14—15.

³⁾ Samo' hañ sarvabhūteṣu na me dveṣyo' sti na priyaḥ
Ye bhajanti tu māñ bhaktyā mayi te teṣu cāpy ahañ.

Bhagavadgītā. IX. 29.

A kaszt sem akadály az üdvözülés útján. Tartozzék valaki bármely kaszthoz, azért elérheti célját. «Még azok is, óh Prithá fia, kik alacsony származásúak (szó szerint rossz méhből születtek), milyenek nők, vaisják és súdrák, ha nálam keresnek menedéket, elérik a legfőbb célt.»

Mennyivel inkább áll ez a nemes brahmánok és királyi risikről. *)

A XI-ik énekben az ind phantasia, mely szereti a szeretlent, a borzasztót, képet képre halmozva festi az istenség minden magába foglaló alakját. *Ardsuna* szeretné látni igazi isteni alakjában Krisnát (*draṣṭum icchāmi te rūpam aiśvaram puruṣottama*).

Krisna isteni csodálatos szemet ad a hősnek, «mert saját szemeddel soha sem leszel te képes meglátni engem». Így szólván (t. i. *Krisna*), óh fejedelem *Harī*, a joga hatalmas ura megmutatta *Pritha* fiának az ő fenséges isteni alakját. Sok szemű, sok szájú, nem egy csodás testi tulajdonnal bíró mennyei fegyverekkel, ékességekkel díszes alakját.

Mennyei koszorúkat és öltönyöket viselő, isteni kenőcsökkel, illatszerekkel bekent, minden csodával teljes, végtelen, mindenfelé tekintő arcokkal bíró isteni alakját.

Ha ezer napnak fénye egyszerre ragyogna az égen, az a fény lenne csak hasonló annak a fenséges szellemnek ragyogásához. Együtt látta akkor a Pandufi az egész, részekre oszló világot az istenek urának (szó szerint az istenek istenének) testében. Elámulva égneek álló hajjal, fejét lehajtva az istenség előtt *Ardsuna*, összetett kézzel így szólott akkor: A te testedben látom én az összes isteneket, valamint a különféle lények tömegét. A lótusz trónon ülő *Brahman* istent, az összes bölceket és a mennyei kígyókat.

Szemléllek én téged, a nem egy karral, testtel, arcczal, szemmel bírót, a minden oldalon végtelent. Nem látom, óh te minden formájú világ ura, se véged, se közeped, se kezdeted.

*) Mām hi Pārtha vyapāsritya te pi syuh pāpayonayah
Striyo vaiśyās tathā śūdrās te' pi yānti parām gatim
Kiñ punar brāhmaṇāḥ puṇyā bhaktā rājarsayas tathā.

Látlak én téged, a nehezen megláthatót koronával fejedem, buzogánynyal és discussal felfegyverkezve, az izzó naphoz, tűzhöz hasonlóan, köröskörül határtalan fényt árasztót. Te vagy a nem mulandó, a legfőbb megismerni való, te vagy ennek a mindenségnek legfőbb fenntartója. Te vagy a mindig érvényes törvény örökké élő őre. Halhatatlan Purusának (világszellemnek) tudlak én tégedet. Látlak én téged, végtelen karút, hold-, napszeműt, lángoló szájút, a kinek se eleje, se közepe, se vége, a mint a saját fényeddel hevited a mindenséget.»*)

A következő leírás az ind bálványok éppen nem fenséges alakjára emlékeztet, az a hely tudniillik, hol ugyanebben az énekben *Krisna*, illetőleg *Visnu* feltátott szájába mennek az egymással szemben álló seregek bajnokai.

«Látva a te (t. i. Krisna) világot megsemmisítő, tűzhöz hasonló szájaiddat és fogsoraidat, nem találok én oltalmat, és szinte forog velem a világ (szó szerint: nem különböztetem meg a világtájakat). Légy kegyelmes te, az istenek ura, te, ki a világot betöltöd.»

És a *Dhritarásra* fiai, tömegestül a fejedelmekkel együtt, *Bhisma Drona* s az a *Szúta* fia s a mi főbajnokaink rohannak a te fogsoraid miatt félelmetes torkaidba. Némelyikök szétzúzott fejjel esügg már fogaid között.

Mint a folyók vizei az óceán felé, úgy sietnek ezek az emberi világnak hősei a te lángoló szájaiddba.

Miként a lepkék vesztökre a lobogó tűzbe repülnek, úgy futnak nagy gyorsasággal megsemmisülni a te torkaidba a népek (v. világok). Lenyelve a népeket, nyaldosod te őket lángoló

*) *Evam uktvá tato rájan mahájogeśvaro Hariḥ
 Darśayāmāsa Pārthāya paramam rūpanaiśvaraṇ
 Anekavaktranayanam anekadbhutadarsanaṇ
 Anekadivyaḥbharanāṇ divyānekodyatāyudhaṇ
 Divyamālyāmbaṛadharan divyagandhānulepanaṇ
 Sarvāścaryamayam devaṇ anantaṇ viśvato-mukhaṇ
 Divi sūryasahasrasya bhaved yugapad utthiṭā
 Yadi bhāḥ sadṛśi sā syād bhāśas tasya mahātmanah
 Tataḥ sa vismayāviṣṭo hr̥ṣṭaroma Dhananijayaḥ. stb.*

szájaiddban. A te szörnyű fényességed hevíti, óh Visnu, betöltve ragyogásával az egész mindenséget.)*

Az isten képe tehát a *Gitában*, mint láthattuk, a fenkölt és a bizarr vegyülete. A hindu szellemmel ismerős olvasó nem ütközhetik meg rajta.

Ez a gondolkodásmód vele jár az ind ember sajátos természetével. Gazdag képzelete gyönyörű képeket fest lelki szemei elé, de szertelenségbe csapva át, torzrajzokat is alkot.

A másik hatalmas tényező, mely az eredeti Szánkhja philosophiában isten szerepét bitorolta, az őanyag. A *prakriti* (őanyag) örök forrása minden változandó dolognak, szülő anyja, eredete minden létezőnek. Ezért hívják igen találó kifejezéssel az indek *prasuavátmikanak*, nemzőnek, termőmaggal bírónak.

Tőle függ a lét és a nemlét (materialis értelemben). Ő okozza a lények világra jöttét és kimulását. «Mint a hogy egy lángból ezer új láng ered, úgy szül folyton új meg új lényeket, a nélkül, hogy valaha kimerülhetne az őanyag.»*)

Isten kormányozza a világot, de az őanyag végzi a munkát. Az őanyagból fejlődött ki a világ és abba merül vissza. Ez az evolutio theoriája a Szánkhja-tanból van véve. Egyáltalán lehet

*) Dr̥ṣtvā hi tvām pravyathitāntarātmā
 Dhṛtiṁ na vindāmi śāmanī ca Viṣṇo
 Daṁṣṭrākarālāni ca te mukhāni
 Dr̥ṣṭvaiva kālānala samīnibhāni
 Diśo na jāne na labhe ca śarma
 Prasīda deveśo jagannivāsa
 Ami ca tvām Dhṛtaraṣṭasya putrāḥ
 Sarve sahaivāvāni pālasaṁghaiḥ
 Bhīṣmo Droṇa sūtaputras tathāsau
 Sabāsmadiyair api yodhamukhyaiḥ
 Vaktrāṇi te tvaramāṇā viśanti
 Daṁṣṭrākarālāni bhayānakāni
 Kecid vilagnā daśanāntareṣu
 Saṁdr̥śyante cūṛṇitair uttamangaiḥ
 Yathā nadīnām bahavo' mbuvegāḥ
 Samudraṁ evābhimukhā dravanti. stb.

Bhagavadgītā. XI. 24—28.

**) Dipād anye yathā dipāḥ pravart ante sahasra śāḥ
 Prakṛti sūyate tadvad anantyaṁ nā' paciyate.

Mahābhārata. XII. 206, 25.

mondani, hogy a mi az ősananyag elméletére vonatkozik, azt a Szánkhja szolgáltatta a bhágavata vallásnak. Erre nézve a *Gítá* tanai a Szánkhja tanaival azonosak. Ugyanazon szerep jut a három *gunának*. A szellemet békóba veri befolyásuk, mely veres fonálként húzódik át az egész életen. Igen szemlélhető módon írja ezt le a XVII. és XVIII-ik ének.

«Háromféle hitük van az embereknek. Mind a három az egyéni természet kifolyása. *Szattva*, *radzsasz* és *tamasz*-féle ez a három hit.¹⁾ Mindenkinék természetének megfelelő a hite. Olyan az ember, a milyen a vallása.»

A *szattva* hitűek az isteneknek áldoznak. A *radzsasz* hitűek meg a jaksák és ráksászsokat imádják. A *tamasz* hitűek pedig a meghaltak lelkeinek és a démonok, kísértetek tömegének mutatnak be áldozatot.²⁾

Legfontosabb a *Gítá* tanaira nézve az alap, melyen a Szánkhja anyag theoriája nyugszik. Az anyagot nem teremtette isten, mert az örök időktől fogva létezett. De az anyag folytonos változásoknak van alávetve. Minden, a mi általa létre jő, mulandó.

Öröm, bánat, mely belőle fakad, elvész; semmi, jön, megy borúra derű nem érdemli, hogy az ember ügyet vessen reá. A szüntelen változó anyaggal szemben éles ellentétként ott áll a világlélek. Mint a párszi mythológiában a jó és a rossz dualismusa, úgy itt az ősananyag és világlélek dualismusa áll fenn. Elpusztíthatatlan mind a kettő és örökkévaló. Nincsen kezdetök és nincsen végök. Ebben hasonlók, mert a mi létezik, az létezett mindig és létezni fog örökké. «Nem létezőnek nem adatik létezés, a létező számára nincsen kimulás.»³⁾

Azzal ne engedjük magunkat megtévesztetni, hogy a világléleket a gunákkal hozzák kapcsolatba, így például képletesen

1) Trividhā bhavati śraddhā dehinām sá svabhāvajā
Sāttvikī rājasī caiva tāmasī ceti tān śrīṇu
Śraddhāmāyo' yam puruṣo yo śraddhaḥ sa eva saḥ.

Bhagavadgītā. XVII. 2—3.

2) A három gunának megfelelőleg.

3) Nāsato vidyate bhāvo nābhavo vidyate sataḥ

Ubhayaṃ api dr̥ṣṭo' ntaḥ tv anyas tattva darśibhiḥ.

Bhagavadgītā. II. 16.

értendő GARBE szerint,¹⁾ mikor a XIII-ik ének 21-ben a gunák befolyásának van tulajdonítva az újra születések láncolata (*kāraṇaṁ guṇasaṅgo'sya sadāsadyonijaṁmasu*).

A világlélek teljesen tétlenül lakik a testben, s a cselekvésbe semmiképpen be nem folyik. Az anyag semmi hatással sincs reá. A Bhagavadgítá II-ik énekében remek sorokban van ez a tan kifejtve. A ki tudja, hogy az igazi én a lélek és tudja, hogy a test ruha csupán, melyet újjal cserélend fel, ledobva az előbbi testet, mint az elnyűtt rongyot, a ki tudja, hogy a lélek sérthetetlen, örökkévaló, az nem fog sajnálkozni oly dolgok felett, melyek egyedül a mulandó testet illetik.²⁾

A Gítá szerint a lélek nem volt örök időktől fogva különálló, az isteni lényegből kivált rész az. Világosan, félremagyarázhatatlanul kitetszik ez a XV-ik ének 7. és a XVII-ik ének 6. soraiból. «Az én részem az élők világában az örök lélek» (*mamaiva amśo jīvaloke jīvabhūtaḥ sanātanaḥ*).

Az anyaggal való összeköttetés nem hagy nyomot rajta. A lélek változatlan marad. Ez által jött létre az élet és támadt fel az öntudat. A lélek a mozgató erő, azért nevezik *jīva* (a. m. élő)-nek. A lélek az, a mely mindent mozgat és éleszt (*sa ceṣṭayate jīvayate ca sarvaṁ*).

Hasonlítják az époszban s a Gitában a tűzhöz, mely áthatja a testeket. A lélek egyik neve ksetrajña (a. m. földismerő).³⁾ A föld itt a testet jelképezi. A mag a jó és a rossz,

¹⁾ *Die Bhagavadgītā*. 48. l.

²⁾ Ya enam vetti hantāraṁ yaś cainaṁ manyate hantaṁ
 Ubhāu tāu na vijānito nāyaṁ hanti na hanyate
 Na jāyate mryate vā kadācin
 Nāyaṁ bhutvā bhavitā vā na bhūyah
 Ajo nityam śāsvato' yam purāṇo
 Na hanyate hanyamāne śarīre

.
 Vāsāṁsi jīrṇāni yathā vihāya
 Navāni grhyāti naro' parāṇi
 Tathā śarīrāni vihāya jīrṇāny
 Anyāni saṁhyāti navāni dehi.

II. 22.

³⁾ Azt hiszem, hogy itt «szántóvető»-ről van szó: a magvető metaforája Krisztusnál.

melyet abba belevetnek, mivel a lélek ezeket ismeri, azért mondják földismerőnek. «Ezt a testet, óli Kunti sarja, földnek hívják. A ki ezt ismeri, azt földismerőnek nevezik a hozzáértők (XIII. 12).

Igen gyakran előjön a *Gítában* a lélek *dehî, śarîrin* «testet fenntartó» elnevezés alatt (pl. *dehî nityam abadhayo' yam dehe sarvasya Bhârata Gîtâ* II. 30).

Az embernek az a feladata, hogy a lelke kiinduló pontjához, istenhez térjen meg. Az üdvözülésnek a *bhâgavata* vallás két módját ismeri. Az egyik a régibb keletű, a világtól elvonult elmélkedésnek szentelt élet. Ez a *Bhagavadgîtâ* szerint másod-sorba jő.

Az első a legcélravezetőbb útja az üdvözülésnek: a teljesen önzetlen, minden vágytól, kívánságtól ment kötelességteljesítés.

Minden személyes érzelmet levetkezve, egyedül kötelességnek élni, ez a *Gîtâ* legmagasabb erkölcsi ideálja. Az előbbi tannak azért nagy szerepe van az «Isteni Ének»-ben. Sokkal mélyebben vert az gyökeret, hogysem azt mellőzni lehetséges lett volna.

Fenn kellett tehát tartani, s a helyes cselekvés tanát párhuzamosan hirdeti a *bhâgavata* vallás a semmitevésre kárhozzátó, mindenről lemondó, egyedül az isteni igazság megismerésének szánt aszkéta-tanokkal.

Ez a két ellentétes elv nem egy következetlenséget vont maga után, melyet könnyen el lehetett volna kerülni, ha az utóbbi életfelfogást teljesen kiküszöbölik belőle. Így a kettő közti ürt azzal igyekezik áthidalni a *Gîtâ*, hogy a kötelességszerű, teljesen önzetlen cselekvést, mely a személyes érdeket teljesen figyelmen kívül hagyja, egyenértékűnek jelenti ki a passzív elmélkedéssel. Mert az ilyen cselekvésnek nincs káros hatása, következményeitől nincs mit tartani s eképpen a földi lét nyomorúságaitól épűgy megvált, mint az előbbi.

A *Gítában* tehát az üdvözülésnek mindkét módja el van fogadva. De ez alatt nem azt értjük, hogy a kettő egyformán érvényesül egymás mellett. A megváltás quietisticus módját több helyt teljesen a tiszta Szánkhja systema értelmében magyarázza a költemény a megismerés útján a lélek és az anyag megkülömböztetésében. Így a XIII. 23-ban ennek fejében megígéri az

újraszületésektől és a lélekvándorlástól való szabadulást, tekintet nélkül más érdemekre. *)

Azonban a *Gítá* az üdvözítő megismerésnek nem egyedül a szellem és anyag megkülömböztetését veszi, hanem ezt csupán az isteni megismerés előfeltételének tekinti.

A megváltás másik módja, az önzetlenül, érdek nélküli cselekvés, minduntalan előtérbe kerül.

A kötelesség hűséges teljesítése nem elegendő. A hívőnek ki kell zárnia szívéből a reménynek, érdeknek legparányibb részecskéjét is. Hasznot nem szabad várni valamiből, örömet, bánatot, gyönyört vagy fájdalmat egykedvűen kell vennie. Bukást, sikert egyformán fogadni. Mint pusztán az anyag muló megnyilatkozásait. Az, ki az istenre bízva munkája jutalmát, nincs alávetve a megtorlás törvényének.

A *Bhagavadgítá*nak mint költeménynek megbírálásában két szélsőség között mozognak az újabb- és régiebbkori indologusok. Azelőtt alig akarták szépséghibáit észrevenni, most fogyatékoságai ötlenek először a szemükbe. A mértéken túl becsülésre a lekicsinylés korszaka következett.

HUMBOLDT elragadtatás sugalta mondása, hogy boldognak érezte magát, hogy ezt a költeményt még olvashatta, általánosan ismeretes.

Később mind inkább észrevenni kezdték az ind irodalommal foglalkozók a költemény hibáit. Szorosan vett értelemben a *Gítá* nem mondható tökéletes műremeknek. Sok benne a tudákos pedánszáság. De szerintünk bármint ítéljenek fölöle némelyek, az «Isteni Ének» isteni marad azok szemében, a kik az ind szellem sajátosságait ismerik. Gondolatgazdagság, mélységes bölcsesség nagy hatást tesz ugyan a gondolkodó elmére, de nem ez az, a mi úgy európai, mint indiai csodálóit magával ragadja. Az a költemény lélekemelő, fenséges hangja, valódi költői tartalma, magasan szárnyaló eszmemenete, a hasonlatok bámulatos gazdagsága, a nyelvezet hatalmas szépsége és szavainak megrázó ereje.

Ez hatott a multban az érzelmes kedélyre és hatni fog mindaddig, míg költői szépségek iránt fogékony olvasóra találhat.

*) Ya evam vetti puruṣaṁ prakṛtiṁ ca guṇaiḥ saha

Sarvathā vartamāno' pi na sa bhūyo' bhijāyate.

Bhagavadgītā. XIII. 23.